

İNSANIN TARİH YAPMA ROLÜ ve EĞİTİM GELENEĞİNİN TARİHİ TEMELLERİ

Doç. Dr. HASAN AKGÜNDÜZ

GİRİŞ

İnsanın tabii gerçeklik hakkındaki bilgi düzeyi ve insan-tabiat ilişkilerinde ulaşılan akılcı çizgi, beşeri gerçeklik için düşünüldüğünde henüz emekleme çağındadır. Aynı evrenin parçası olmak hasebiyle, beşeri gerçekliği objeleştiremeyen insanoğlu, gerek kendisini, gerekse kendi türünden olanların teşkil etmiş olduğu toplum denen beşeri ortaklığı, bilimsel anlamda yeni yeni inceleme olgunluğuna erişmiştir. Yoğunlaşan bir tempoyla XX. yüzyılda insan ve toplum gerçeğine çevirilen araştırmacı bakışlar, bu gerçeklik alanının yapı ve işleyiş sırlarına ulaşma çabası içinde, sosyal ve kültürel varlıkların oluşum ve gelişim boyutlarını kadrosuna alan tarih disiplini ve tarihi bilgi ihtiyacını önemli hale getirmiştir.

Tarih, mahiyet itibariyle hususilik vasfı taşıyan beşeri gerçeklik hakkında, emsalsiz ipuçları sunmaktadır. Zaman kadrosu içinde insan tarafından üretilmiş fikri ve tecrübi ürünleri kullanarak yine insanın yorumunu yapan tarih disiplini ve tarihi bilgi alanındaki boşluğu doldurmak yönündeki çabalar ivme kazanmıştır. Zamanın beşeri gerçekliğe kattığı değerleri irdeleyerek, insan ve toplum konusunda, bugün ve geleceğe ait ayağı yere basan projeler üretmek, bir bakıma tarihi bilgi birikimini zorunlu kılmaktadır. Bilim ve teknolojideki hızlı inkişafın, insanı bütün araştırma ve öğrenme enerjisiyle güncel sorunlara yönelteceği, bu bakımdan ölü hadiseler laboratuvarı sanılan tarih ile iştigalden vazgeçileceği tahmin ediliyordu¹. Oysa insan ve toplum sorunlarına bilimsel yaklaşım, günceli kavramak için tarihi bilginin ne denli önem arzettiğini göstermiştir. Artık çeşitli sosyal sorunların tarihi boyutuna inme, daha çok tarihi bilgi birikimine sahip olma ve nihayet tarihçi kafasıyla düşünme, çağdaşlığın ve akılcı düşüncenin emaresi ve ölçüsü haline gelmiştir.

¹ Thomson, D.: Tarihın Amacı, Çev. S. Özbaran, Ege Üni. Yay. İzmir 1983, s. 1-2; Burke ve Diğerleri: Tarih ve Tarihçi "Anneles İzinde", Der. Ali Boratay. Alan Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 92.

Tarihi bilgiye giderek artan ilgi, insanın yapısı ve tarih-kültür-gelenek üretme fiili üzerine dikkatleri yoğunlaştırmaktadır. Bu cümleden olarak; insanın tarih yapma rolü ile bilgi ve tecrübe paylaşımı yahut transferi anlamındaki eğitim süreci arasında yakın bir ilişki gözlenmektedir. Sözkonusu gözlem; insan denen canlı yaratığın, zaman kadrosu içinde ortaya koyduğu sosyo-kültürel ürünlerin oluşumu ve gelişim seyrinin, yine beşeri bir gelenek olan eğitimin düşünce ve uygulama bazında tarihsel boyutunun tahlili, süreç ve sonuçları bakımından diğer geleneklerle temas noktalarının tesbiti ile kavranabileceğini gösterir.

Bu makalede; insanın tarih yapma rolü ile eğitim geleneği arasındaki ilişki tartışılacaktır. Yine bu doğrultuda, fert ve toplum hayatına yön veren çeşitli ihtiyaç ve sosyal hayat alanlarına ait geleneklerle, bilhassa zaman kadrosunun beşeri gerçekliğe katkılarıyla doğrudan ilişkili olan eğitim geleneğini, kök-semere ilişkisi içinde tahlil etmenin, güncel sorunlara çözüm arayışındaki katkıları değerlendirilmektedir.

1. *İnsanın Tarih Yapma Rolü ve Eğitim*

Her canlı, kendi türünün hayat programı için gerekli fizyolojik teçhizatla varlık sahasına çıkmaktadır. Bahis konusu program kapsamındaki içgüdü davranışlarını kısa sürede öğrendikten sonra da, türünün aktif bir üyesi olarak hayatını sürdürmektedir. Canlılar aleminde farklı türlerin her elemanı için bütün zamanlardaki intibak süreci, bu iki cümleyle özetlenebilir². Oysa insanın hayatını sürdürmüş olduğu tabii ve sosyal çevreye intibakı, bu denli basit ve mekanik bir süreç değildir. Bir başka ifadeyle insanın biyolojik bir ünite olmaktan kurtulup sosyal bir ünite haline gelişi, son derece karmaşık bir süreçtir. Diğer varlıklar irade sahibi olmadıkları için, onlarda içgüdüsel yapı esastır. İnsan ise içgüdü davranışlarıyla sadece bir taslaktır. Varlık ve devamlılığını korumak için bu taslağın gelişmesi yani gerekli davranış formlarının aşama aşama kazanılması icap eder³. Böylece irade faktörü, insanın önüne hayatta kullanacağı biri dizi zihni, hissi ve hareki davranıştan oluşan kapsamlı bir öğrenme yükü çıkarmış olmaktadır.

² Baron, R. A ve Diğerleri: Psychology "Understanding Behavior", New York s. 88-94; Morgan, C.T.: Psikolojiye Giriş. Çev. H.Ancı ve Diğerleri, Ankara 1981, s. 27-35; Descartes: Metod Üzerine Konuşma, Çev. M. Karasan, MEB, İstanbul 1989, s. 60-61.

³ Powers F. F.: "Social Development", Educational Psychology (Ed. Skinner), Englewood Cliffs, Pren tice Hall 1959, s. 292; Descartes: a.g.e. s. 60-62; Bergson, H.: Zihin Kudreti, Çev. Miraç Katurcıoğlu, MEB, İstanbul 1989, s. 57-59; Baron, R.A. ve Diğerleri: a.g.e. s. 191-199.

İnsan, fizyolojik alt yapı bakımından, diğer canlılara oranla, son derece yetersizdir. Ama bu boşluk, kullanım alanına aktarıldığında insanı bütün varlıklar arasında üstün kılacak bazı psikolojik yeteneklerle dengelenmiştir. Böylece fiziki ve psikolojik boyutların bütünleşmesi, bu canlı yaratığı evren denen genel sistemin, anahtar sistemi konumuna yükseltmektedir. Çevredeki tabii ve sosyal objelerle temasa geçtikçe işlerlik kazanan insani yetenekler, bireyin varlık alanına çıktığı andaki öğrenme yükünü periyodik olarak hafifletmektedir. Üstelik çevre ile temas ve etkileşim şeklinde cereyan eden bu aktif araştırma öğrenme-intibak süreci, insanı çeşitli fikri ve tecrübi eserlerin mimarı durumuna da getirmektedir. Zaten insanın kültür yaratma fiilindeki hazırlık süreci bu aşamada belirginleşiyor⁴.

İnsanoğlunu diğer canlılardan farklı kılan bir diğer özellik de, türün elemanlarınca yaşanan intibak serüvenlerinin içiçe girmiş olmasıdır. Daha açık ifadeyle insan türünü temsil eden her bireyin, kendi tecrübeleri ile sınırlı kapalı devre bir hayat serüveni geçirmiyor olmasıdır. Bu olgu içgüdüleriyle programlanmış bir hayat yaşayan diğer canlılarda da gözleniyor. Ama onların türdeşleriyle ilişkileri, programların bir parçası olmak hasebiyle içgüdüselidir. Oysa insanın kendi türünden olanlarla ilişkileri, içgüdü davranışı olmaktan öte, büyük ölçüde iradi karakterlidir. Bu cümleden olarak her insan, sosyal bir çevrede hayata gözlerini açar. Fizyolojik ve psikolojik kapasiteleri, yine bu sosyal şartlarda işlerlik kazanır. Aksi takdirde doğumundan itibaren tabiatın kucağına terk edilen birey, içgüdü davranışları ve şartlanma yoluyla edineceği basit öğrenmeler sonucu evrende biyolojik bir ünite olmaktan öteye gidemez. Bu nedenle beşeri bir ortaklık olan toplum, insanın doğumundan ölümüne kadar, varlıklar içinde insani vasıflarıyla seçkinleşebilmek için, asgari şart konumundadır. Kısacası insan taslağı, ancak toplumun kucağında inkişaf ederek, gerçek insani kimliğe kavuşabilir⁵.

Beşeri ortaklığın özünü teşkil eden sosyal ilişki, insanın tarih-kültür-medeniyet-gelenek icad etme rolünü anlamayı kolaylaştırmaktadır. Çünkü sosyal ilişkiler, çevreye intibak sürecinde karşılaşılan ortak problemlerin

⁴ Hilgard, E.R. Bower, G.H.: Theories of learning, New York 1966, s. 2-10; Ülken, H.Z.: Eğitim Felsefesi, MEB, İstanbul 1967, s. 94-110; Bergson, H.: a.g.e. s. 57-59. Baron, R.A. ve Diğerleri: a.g.e., 247-250.

⁵ Sorokin, P.: Çağdaş Sosyoloji Nazariyeleri, Çev. M. R. Öymen, Ankara 1969, s. 138-139; Carr, E.H.: Tarih Nedir, Çev. M.G. Gürtürk, Birikim Yay. İstanbul 1980, s. 43-45; Kağıtçıbaşı, Ç.: İnsan ve insanlar "Sosyal Psikolojiye Giriş", Ankara 1976, s. 245-247.

çözümü için insanlar arasında bir dayanışma tarzında gerçekleşmektedir⁶. Bu cümleyi intibaki problemlere çözüm arayışında, insanların ferdi tecrübe ve bilgilerini kullanarak birbirini eğitmesi şeklinde anlamak mümkündür. O halde sosyal ilişkiler, ferdi tecrübeleri ve bu tecrübelerden soyutlanmış bilgileri paylaşma niteliği ile bir çeşit eğitim ilişkisidir. Şayet bu ilişkiler doğmasaydı kültürün hammaddesini teşkil eden ve insan-çevre diyalogunda ürün olarak ortaya çıkan ferdi tecrübelerin ve fikri unsurların bütünleştirilmesi mümkün olmayacaktı. İnsanlar birbirlerinden müstağni hayat yaşadığından bahis konusu ferdi nitelikli ürünler, kopuk kopuk kalacak ve sonunda fertle beraber yok olup gidecekti. İnsan ilişkileri örüntüsü olan toplum zemini; bu kısır döngüyü önlemiş, hayat problemlerinin çözümünde bilgi ve tecrübe transferi sonucu, insan evreninde kafa ve güçbirliğinin doğmasına yol açmıştır.

Yukarıda özelliklerine değinilen beşeri ortaklığın, zaman kadrosu içindeki sonuçları daha ilginçtir. Çünkü insan türünün elemanları arasında bilgi ve tecrübe transferi anlamındaki eğitim ilişkisi; zamanın akışı içinde, kültürel birikim ve mirasın oluşumuna imkan sağlamaktadır. Bu suretle nesilden nesile ayıklanarak benimsenen, kullanılan ve yeni ilavelerle geliştirilen bilgi ve tecrübeler, gelenek denilen ortak çözüm paketleri veya kültür kalıplarını husule getirmiş olmaktadır. Esasen kültürün muhtevası, çeşitli ihtiyaç ve sosyal hayat alanlarında şekillenen gelenekler koleksiyonudur⁷.

Yenilik ve hususilik, anlam yükleri itibariyle, insan ve toplum evrenini açıklayıcı kavramlardır. Çünkü insan türü dışında gerçek anlamda değişme, yenileşme ve hususi oluş sözkonusu değildir. Örneğin karınca ve arı türünün zaman uzayında varlık sahasına çıkan elemanları için bu kavramların ciddi bir anlam taşıdığı söylenemez. İçgüdüsel davranış ve ilişki örüntülerinden oluşan bu iki canlı türüne ait hayat programı, değişik zamanlarda türü temsil eden elemanlarca uygulanır. Önceki kuşak sözkonusu programda hiçbir değişiklik yapmadan temsil görevini sonraki kuşağa devreder. Bu mekanik sürece, zaman kadrosunda türün iradesine bağlı hiçbir ilave ve değişiklik yansımaz. Bu bakımdan zaman uzayındaki farklı-

⁶ Kessler, G.: Sosyolojiye Başlangıç, Çev. 2. F. Findikoğlu, İstanbul 1985, s. 107-124; Ülkenin, H.Z.: a.g.e., 1967, s. 138-145.

⁷ Barnouw, V.: An introduction to Antropology, London 1975, s. 3; Carr, E. H.: a.g.e., s. 74-79; Kafesoğlu, İ. Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yay., İstanbul 1989, s. 15-26; Özlem, D.: Tarih Felsefesi, Ege Üni. Edebiyat Fak. yayını, İzmir 1984, s. 40.

laşmaların ve ayıklanmaların özeti sayılabilecek karınca veya arı kültüründen söz etmek kabil değildir⁸. Halbuki insan türünün zaman kadrosu içinde ürettiği davranış ve ilişkiler için yahut bunların sonuçları açısından bir umumileştirme yapılamaz. Türdeş olmanın getirdiği ortak bazı özelliklerden sarfinazar, aynı veya farklı zamanlarda varlık sahasına çıkan insanlar, nitelik ve nicelik bakımından yeni, değişik ve hususi bir davranış ve ilişki örüntüsü sergilemektedir. Bahis konusu değişme ve hususiliğin ardında türün elemanları arasındaki sürekli bilgi ve tecrübe transferi bulunmaktadır. Bu suretle daha sonra varlık alanına çıkan insanlar, atalarının tecrübesini, kendi hayatlarında kullanmak üzere hazır kredi olarak bulmakta, bu kredi potansiyelini tecrübeleriyle artırarak, kendini izleyen kuşaklara devretmektedir. Sonuç olarak, zaman ilerledikçe insan türüne özgü değişik hayat serüvenleri doğmaktadır. Öyleyse insan hayatı aynı senaryonun icrasına dayalı bir tekrardan ibaret kalmıyor. Türün her temsilcisi, hayata sosyal ve medeni çizgi bakımından aynı noktadan başlamak yerine, atasının bıraktığı yerden yarışa başlamış olmaktadır. Değişme, yenileşme ve hususi oluşun gerçek anlamda beşeri gerçekliği temsil etmesi, buradan kaynaklanmaktadır⁹.

İnsanın kişilik geliştirme sürecinde kalıtım ve çevrenin tesirlerini araştıran çalışmalar, öğrenilmiş davranışların genlerle tevarüs edilmediği hususuna açıklık getirmiştir¹⁰. O halde hayatını idame için herşeyi sonradan öğrenmek durumunda olan insan türünün, zaman kadrosu içinde varlık alanına çıkan temsilcileri arasındaki değişmeyi, genlerle açıklamak mümkün değildir. Bu noktada insanları aynı senaryoyu canlandıran silik bir figüran olmaktan koruyarak, her insana ve nesle hususilik kazandıran sosyal gen konumundaki gelenekler dikkati çekmektedir. Bilhassa da zaman kadrosu içinde insanın ürettiği tecrübe ve bilgileri bütünleştiren, paylaştıran, biriktiren ve gelenek oluşumuna- gelişimine imkan sağlayan temel bir sosyal ilişki türü konumundaki eğitim ilişkileri veya eğitim geleneği.

⁸ Freund, J.: Beşeri Bilim Teorileri, Çev. B. Yediyıldız, TTK Yayını, Ankara 1991, s. 41; Halkın, E.: Tarih Tenkidinin Unsurları, Çev. B. Yediyıldız, TTK Yay: Ankara 1989, s. 33; Ülken, H.Z.: a.g.e., 1967, s. 70-71.

⁹ Bilhan, S.: Eğitim Felsefesi, A.Ü. EBF Yay., Ankara 1991, s. 100-102; Carr, E.H.: a.g.e. s. 151.

¹⁰ Baron, R.A. ve Diğerleri: a.g.e. s. 502-508. Özakpınar Y.: Psikolojinin Temel Mefhumları, S.Ü. Yayını, Konya 1987. s. 32-35; Morgan, C.T.: a.g.e. Psikolojiye Giriş. Çev. H. Arıcı ve Diğerleri: a.g.e. s. 27-35.

Gerek insanlığın zaman kadrosu içinde ürettiği her tür bilgi ve tecrübe birikimine izafeten kullanılan kültürel miras, gerekse bunun dinamik bir parçası olan eğitim geleneği; irade sahibi bu canlı yaratığın tarih yapma rolüne ışık tutmaktadır. Çünkü kültür ve tarih, birlikte kullanılması gereken kavramlardır. Daha önce temas edildiği gibi karıncaların ve arıların tarihilik vasfı yoktur. Zaten tabir yerinde ise karınca kültürünün ilk taşıyıcıları ile son taşıyıcıları arasında değişiklik bulunmamaktadır. Bu bakımdan karınca alemi tanımak için mevcut karınca sürülerini incelemek kafidir. Bu bilgi ve bulgular, milyonlarca yıl önceki karıncaları da tanımayı sağlar. İnsanın biyolojik özellikleri için de aynı yaklaşım tutarlı olabilir. Ama onun medeni kimliği, günübirlik değişmektedir. Dolayısıyla insanın sosyal yönüne dair bugünkü bilgi ve bulgular, onyıllık medeni çizgiye dahi ışık tutamaz. Onun hayatı zaman uzayında sürekli değişim ve kurulmalara sahne olmaktadır¹¹. Eğitim süreci ile gerçekleşen kültür transferi ve birikimi, farklı medeni çizgiler olgusunu da beraberinde getirmektedir. Bu sayede sağlanan kültürel ve zihinsel süreklilik ise güncel beşeri gerçekliğin, binlerce yıl önce yaşamış insanların bilgi ve tecrübe harcı ile yoğrulmasına sebep olmaktadır.

2. Tarih Bilgisine Duyulan İhtiyacın Temel Nedenleri ve Eğitim Geleneğinin Tarihi Kökleri:

Önceki alt başlıkta yapılan tartışmalar; eğitim süreci üzerine temellenen insanın tarih yapma rolü ve bu rolün ifası ile zaman kadrosu içinde ortaya çıkan sosyal ve kültürel değişimleri yansıtacak tarihi bilgi ihtiyacını işaretlemektedir. Beşeri gerçeklik tek düze işleyen bir mekanizma olmadığına göre; zaman uzayındaki değişik ve hususi hayat hamleleri, insanın tarih yapma rolüne açıklık kazandırırken; bu değişimleri izlemenin de tarihi bilgi ile mümkün olabileceğini ihsas ettirmektedir. Bahis konusu olan, tarihi varlık niteliğine sahip insanın, tarihilik niteliğini haiz kültürel ürünlerini, yine onun tarihi yorumunda kullanma girişimidir. Kültür taşıyıcısı gelenekler içinde insana tarih yapma rolü bahşeden eğitim geleneğinin tarihsel gelişimine ışık tutacak bilgiler, elbette bu yorumlama girişiminde ayrı bir önemi haiz olmalıdır.

İnsanın tarih merakı, evrensel ve fitri bir eğilimdir. Her insan en azından nesebini bilmek istediği için tarihe ilgi duyar. Bu bakımdan tarihçili-

¹¹ Ülken, H.Z.: Bilim Felsefesi, Ülken yay. İstanbul 1969. s.42-46; Bilhan, s.: a.g.e., s. 267-290; Carr, E.H.: a.g.e.; 142-151.

ğin amatörce ürünleri, eskiden beri nesep araştırmalarına dayanır. İnsan davranışlarının ardında hissi ve mantıki nedenler, tek veya birlikte bulunabilmektedir. Tabii ki tarihi bilgi edinme girişimi, hissi nedenlerle açıklanabilecek hobi davranışı değildir. Bu davranışın ardında mantıki gerekçeler de yer almaktadır. Herşeyi ile geçmişin devamı olan insan, öteki canlılar gibi günübürlük yaşayamaz. Hayal ve sezgileri ile geleceği de yaşadığı ana çekmektedir. Böylece geçmişin tecrübeleri ile geleceğe ait tasarıları karşılaştırarak yaşadığı anın hamlesini düzenlemeye koyulmaktadır. Geçmiş ölü olduğu için onu değiştirme şansı olmamakla beraber, tarihi bilgi vasıtasıyla geçmiş bugünün hesabına sorgulamakta; güncel beşeri gerçekliği ve bundan kaynaklanan sorunları kavramak kolaylaşmaktadır¹². Modern kültürün ikiz direklerinden biri olarak tarih, insan ve toplum evreninin her köşesine sinmiştir. Çeşitli sosyal hayat alanlarında insan ürünü her nevi maddi ve moral kültür unsurlarının ve geleneklerinin başlangıç ve gelişimine ait bilgi türü, işte bu nedenlerle önemli sayılmaktadır¹³.

İnsanın güncel sorunlara çözüm arayışında tarihi bilgiye olan ihtiyaç, onun ferdi davranış sistemini ve kurumlaşmış ilişki örüntüleri olan sosyal sistemleri açıklayıcı bilgi modelleri vasıtasıyla daha kolay anlaşılabilir. Örneğin literatürde tarih ekseriya hafıza ilmi şeklinde nitelendirilir. Bu nitelendirme, tarihi metodolojik ve epistemolojik olarak temellendirmek için yapılmıştır. Oysa tarihin hafıza ile ilişkisi, insanın güncel yaşamına sağladığı katkılar bakımından daha tutarlı gözükmektedir.

Modern psikolojinin tesbitlerine göre, insanın davranış sisteminde hafıza ünitesi önemli bir yere sahiptir. Çeşitli alt sistemlerin yapı ve fonksiyon bütünleşmesinden ibaret olan zihin veya davranış sistemi, insan-çevre ilişkisinde, birey bazında, intibaki davranışların üretim tezgahıdır. Çevreden alınan mesajlar, duyum süreciyle bekleme salonu konumundaki geçici hafızaya aktarılır. Daha sonra algı ve dikkat denilen süreçlerle önem ve önceliklerine göre seçilmiş mesajlar zihnin işleme ünitelerine gönderilir. Burada gerekli analiz ve sentezlere tabi tutulan mesajlar, belirli problem durumları için üretilmiş çözümpaketi halinde bilgi olarak uzun vadeli hafızaya iletilir. Uzun vadeli hafıza, bireyin kendi fonu haline getirdiği öğrenme sonuçlarının saklandığı zihin arşividir. Bir başka ifadeyle hafıza-

¹² Thomson, D.: a.g.e., s. 5-25; Burke ve Diğerleri: a.g.e., s. 52; Ibn-i Haldun, Mukaddime I. Çev. Z.K. Ugan, MEB, İstanbul 1990, s.4-5.

¹³ Toynbee, A.: Tarih Bilinci (A Study of History), Bateş Yay., İstanbul 1978, s. 48-50.

nın muhtevası amaç ve önceliklerine göre kodlanarak yerleştirilmiş bilgilerden oluşmaktadır. İlke olarak çevreden insana yönelen her etki, dışardan gözlenebilecek bir tepkiyle sonuçlanmaz. İrade sahibi bir varlık olması hasebiyle belirli bir zamanlama ve gereklilik sırasına göre komuta merkezi konumundaki beynin emri üzerine ve hatırlama denen süreçle uzun vadeli hafızadan alınan bilgi yine beynin emri ile icra organları sayılan biyolojik ünitelerde davranışa dönüştürülmüş olur. Bunu takiben icraatın çevredeki sonuçları ölçülerek "netice bilgisi" denilen yeni mesajlar halinde sisteme aktarılır geri döner. Böylece bahse konu süreç çevreye açık olan sistemin dengelenmesini ve çevre şartlarına pozitif intibakını sağlamış olmaktadır¹⁴.

Yukarıdaki tasvir ve tesbitler ışığında, insanın öğrenme sonuçları veya kendi fonu haline getirdiği bilgilerin sistemli olarak saklandığı arşivin, hafıza ünitesi olduğu anlaşılıyor. Bu özelliğiyle hafıza çeşitli durumlara ilişkin zihnin her seferinde ürettiği çözümler ve geliştirdiği kararlar için kullanılan bir laboratuvar konumundadır. Böylece benzer problem durumlarında insanın yeni bir zihinsel çabaya gerek duymadan hafıza arşivindeki bilgileri kullanarak tepki üretmesi kolaylaşmış oluyor. Hafıza arşivinde yeni ve değişik problemler için çözüm teşkil edecek bilgi fonları artıkça, ferdi intibak hızı da artmış olmaktadır.

İnsanda hafıza ve hatırlama süreçleri, ayıklanmış bilgilerin hafızadan silinmesini sağlayan unutma süreci ile dengelenmiştir. İnsan hafızası sınırlı olduğu için bütün ferdi tecrübelerin sonuçlarını burada saklamak ve uzun süreli tutmak imkansızdır. Aslında bu, hafızanın ekonomik kullanımına da ters düşer. Hafıza arşivinde saklanacak bilgiler, önem ve önceliklerine göre yerleştirilmeli, ayıklanarak burada tutulmalıdır. İşte bu görev, unutma süreci ile gerçekleşmektedir. "Herşeyi öğrenme arzusu, önemli şeylerin öğrenilmesine engel olur" sözü, zihnin bu özelliğiyle ilgili olmalıdır¹⁵.

Hafıza, hatırlama ve unutma süreçlerinin olmadığı bir zihin sisteminin tamamen etkisizleşeceği âşikardır... Boş veya işlevini yeterince yapmayan hafıza insanı hayatın her safhasında ve basit-karmaşık her

¹⁴ Baron, E.A.: a.g.e., s. 197-198. Candillac, E.B.: İnsan Bilgisinin Kaynağı Üzerine Bir Deneme, Çev. M. Katırcıoğlu, MEB.: İstanbul 1989, s. 58-60; Özakpınar, Y.: a.g.e., s. 15-29; Morgan, C. T.: a.g.e., a. 106-133.

¹⁵ Özakpınar, Y.: a.g.e., s. 29; Nietzsche, F.: Zamana Uymayan Düşünceler, Tarih Felsefesi (Yaz. Doğan Özlem), s. 208'den naklen.

problem karşısında aynı miktar ve kalitede zihin gücü kullanmak gibi bir kısır döngüye düşmesini, tabii ve sosyal çevreyle ilişkilerinde yaratıcılıktan uzak ve pasif bir öge haline gelmesini netice verecektir. Dolayısıyla insan hayatının her anındaki intibak performansı sabit kalacak; kişilik oluşumu ve gelişimi tıkandığı için yetişkin ve yetişmekte olan insan ikilemi de ortadan kalkmış olacaktır. Hafızanın devre dışı kaldığı bir davranış sisteminde çevredeki yankıların ölçülerek yeni çözümlenmelerden sonra gelişmiş ve uyarıcı bilgi niteliğinde netice bilgisinden yararlanılması: böylece çevresel değişimler karşısında doğru davranışlar üreterek, intibak kolaylığı sağlanması da söz konusu olamayacaktır.

Hafıza ve netice bilgisinden yararlanma olgusunun benzerlerine biyolojik ve psikolojik modellerden ilham alınarak geliştirilmiş sosyal modellerde de rastlanmaktadır. Zihin sistemi gibi çevre ile alışveriş halinde açık sistem özelliğine sahip sosyal teşkilatlarda “geri bildirim”, temel öğelerden biridir. Bir teşkilatın devamlılığı; sahip olduğu bilgi birikimi ve önceki uygulamalara ilişkin uyarıcı ipuçlarından yararlanma düzeyiyle bağlantılıdır. Sosyal sistemin işleyişi ve ürünlerinin niteliği hakkında toplanan bilgi demeti olarak “geri bildirim”, amaçlara uygun faaliyet göstererek kaliteli ürünlerle varlık ve devamlılığını sürdürmek bakımından sistem için zorunludur. Bilhassa planlı faaliyet için kurulan formal teşkilatlar; ne yaptıklarını bilmeden, gelecekte ne yapacaklarını planlayamazlar. Bu nedenle teşkilatın etkinliği, işleyiş ve ürün boyutuyla ilgili güvenilir ve güçlü geri bildirimlerle sınırlıdır. Çeşitli alt sistemlerin bütünleşmesiyle ortaya çıkan teşkilatlarda girdi, işlem ürün ve çevre gibi öğeler, geri bildirim denilen bir başka temel öğeyle tamamlanmış olmaktadır. Çoğunlukla denetim faaliyetlerinin ürünü olarak elde edilen geri bildirimler; amaçlar bakımından değerlendirilip, yapıya ve çalışma düzenine yansıtılmadıkça, teşkilatın etkisizleşmesi ve varlığının tehlikeye girmesi kaçınılmazdır¹⁶.

Binlerce yıllık zaman çizgisinde ayıklanarak şekillenen beşeriyetin hayat ve dünya görüşü, insanın temel ve tali ihtiyaçlarına cevap verecek işbirliği ve işbölümü üniteleri konumundaki sosyal teşkilatlara vücut vermektedir. Aynı amaç ve felsefenin ürünü sayılan teşkilatlar bütünü ise sosyal kurum denilen temel öğeleri meydana getirir: Aile, ekonomi, yönetim,

¹⁶ Douglas, M.G.: “Do Management Control Systems Achieve Their Purpose?”, *Management Review*. Vol: 56, No: 2 (February 1967), pp. 4-18 Başaran, İ.E., *Yönetim*, Ankara 1989, s. 118-121: Özakpınar, Y.: a.g.e., s. 39-42.

din-düşünce ve eğitim şeklinde bölümlenen bu ögelerin ahenkli bileşimi ve ortak kültürel-sosyal kimlik altında yer almalarıyla da toplum denen büyük beşeri ortaklık veya üniteler husule gelmiş olmaktadır. Fert-teşkilat-toplum üniteleri arasında amaç-yapı-süreç bakımından önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Ferdi uzviyet ve teşkilatlar gibi toplumlar da varlık ve devamlılıklarını koruma endişesi içindedirler. Bu varoluş mücadelesi yine açık ve genel sistem özelliğine sahip toplumun, çevre değişmelerine karşı pozitif intibakıyla sınırlıdır. Ferdi uzviyetin devamlılığı, 50.60 yıllık ömrü ve hayatıdır. Bu sınırlı zaman dilimini kendini gerçekleştirme uğraşı ile doldurmaktadır. Toplumun devamlılığı ise, asırlarla ifade edilecek, tarih sürecidir. Toplum bir ortaklık ise, bunun sonuçları varlığını koruduğu sürece uzun zaman çizgisinde ve aşama aşama elde edilecektir¹⁷. Toplum hayatı, tek kişinin hayatı barem alınarak kavranamaz. Burada nesiller ve asırlar sözkonusudur. Toplumların devamlılığı, evrensel medeniyet sahnesindeki değişmelere uygun davranış üretmek ise bunu nesillerin nöbetleşe sürdürdükleri ve belki onlarca yüzlerce yılda gerçekleşecek hayat hamleleri veya sosyal tepkimeler şeklinde düşünmek gerekir. Çevre değişmelerine uygun nitelikte davranış üretemeyen, zamanın akışı içinde gerekli hamleleri yapamayan toplumların varlığı, doğal olarak, tehlikeye girmektedir. Bu yargı, ferdi zihin sistemindeki hafızanın yerini tutacak ve aynı görevi yapacak sosyal hafızanın lüzumunu ihsas ettiriyor.

İşte, toplum denilen büyük beşeri üniteler veya genel sistemlerin hafızası, tarihtir. İnsanların zaman kadrosu içinde çeşitli sosyal hayat alanlarında her probleme buldukları doğru veya yanlış, basit veya karmaşık her türlü fikri ve tatbiki çözümler, sosyal hafıza konumundaki tarih laboratuvarlarında yer almaktadır. Aile kurumuna ilişkin; tek eşli çok eşli aile, içten ve dıştan evlilik, çekirdek ve büyük aile anlayışları ve uygulamaları tarih kadrosu içinde yer almaktadır. Ekonomi kurumuna ilişkin; avcılık, toplayıcılık, tarımsal üretim-tüketim-dağıtım ve paylaşım ilişkileri ve anlayışları küçük meslek kolları ve şehir ekonomisi, sınai üretim ve tüketim anlayışları ve uygulamaları; kontrollü ve serbest ekonomi anlayış ve uygulamaları yine beşeriyetin ortak tarih kadrosuna girmektedir. Yönetim kurumuna ilişkin; çeşitli teşkilat yapıları ve yönetim teorileri, bunların konu veya müessese bazındaki uygulamaları tarih kadrosunda yer almaktadır. İnsanın varoluşundan bu yana, zihinleri ve fiilleri etkileyen dini ve felsefi inançlar ve uygulamalar, din ve düşünce kurumuna ilişkin tarih kadrosundaki sosyo-kültürel ürünlerdir.

¹⁷ Thomson, D.: a.g.e., s. 5; Carr, E. H.: a.g.e., s. 178-179.

Nihayet anne-yavru ilişkisiyle başlayan, insanların ferdi tecrübelerini takas ederek birbirini kültürlemesi esasına dayanan eğitim konusunda; niçin, nasıl, hangi şartlarda kimin eğitileceği ve değerlendirileceği soruları karşısında binlerce yıldır değişik fikri ve tatbiki çözümler geliştirilmiştir. İnsanı araç ve amaç kabul eden, toplum menfaatlerini ve birey menfaatlerini öne çıkaran eğitim görüş ve uygulamaları; dinamik ve statik, kapsamlı ve çerçeveye nitelikli, sadece zihne, duyuya ve kalbe yönelen yahut hepsine dengeli yönelmiş derslerden kurulu program anlayış ve uygulamaları; teori ağırlıklı ve uygulama ağırlıklı program muhtevaları; tek taraflı etkileme ve etkileşim esasına dayalı öğretim sistem ve stratejileri; anlatım soru-cevap, imla, ferdi çalışma, grup çalışması ve laboratuvar metodları; aktif ve pasif öğretmen modelleri; aktif ve pasif öğrenci modelleri; güdümlü ve otokontrole dayalı disiplin anlayış ve uygulamaları; eğitim ortamında disiplinin teminine matuf maddi-moral ceza ve mükafatlar. Ceza veya mükafat ağırlıklı disiplin uygulamaları yahut her ikisini dengeli olarak kullanmayı gözetken anlayış ve uygulamaları; fildişi kule imajına sahip okul modelleri; çevre değişimlerinden etkilenen ve onları etkileyen sosyal açık sistem özelliğine sahip okul modelleri; bütün sorumluluğu okula ve öğretmene yükleyen eğitim anlayış ve uygulamaları, buna karşılık insan yetiştirme görev ve sorumluluğunu okul-aile-çevre iş birliğine dayandıran eğitim anlayış ve uygulamaları; din kurumu güdümünde gelişen okul modelleri ve laik okul modelleri; imtiyazlılara mahsus okul ve eğitim anlayışı. Buna karşılık olabildiğince geniş katmanlara hitap eden eğitim anlayış ve uygulamaları. Eğitim hayatına ilişkin kesik örneklemelerle sayılan bu anlayış ve uygulamalar, eğitim ilişkilerinin kurumlaşmış boyutunu ve zaman uzayındaki değişim çizgisini yansıtıyor. Eğitim her nevi bilgi ve tecrübe transferini kapsayan kültürleme süreci olarak anlaşıldığından; beşeriyetin varoluşundan beri vücuda getirdiği bütün sosyal ve kültürel ürün ve araçlarla toplum evreninin her semtinde gerçekleşen tesadüfi öğretme-öğrenme süreçlerini ve bu süreçlerin zımnen ihtiva ettiği düşünceleri de hesaba katmak gerekir.

Yukarıda anabашlıklar halinde birkaç paragrafta dile getirilen fikir ve fiiller, hayatın değişik alanlarında ve zamanın akışı içinde, fert ve toplumların yaratıcı zekalarını kullanarak ortaya koydukları değerler ve gelenekleri temsil etmektedir. Böylece çağdaş medeniyetler bu birikimin süzölmüş ve özetlenmiş haldeki meyvelerini ihtiva etmektedir. Çağdaş insanın zihni, hissi ve hareki her davranışı kök-semere ilişkisi içinde, nesillerin ürettiği bilgi ve tecrübeleri kapsayan tarih dediğimiz sosyal hafıza tarafından bes-

lenmiş olmaktadır¹⁸. Bugün uzaya giden insan, üç-beşbin yıl evvel, sayıları ve yazıyı keşfeden insanların fikir ve tecrübe harcıyla bahis konusu davranışını veya hamlesini yapılandırmaktadır.

Beşeriyetin hafızası olarak nitelendirilen tarih kadrosu içindeki bilgi, fikir ve tecrübe birikimi, bütünlük arzeder. Bu birikim şu veya bu millet yahut şahıs değil, bütün insanların hizmetindedir. Ancak tarih sahnesine çıkmış her toplumun, kendini gerçekleştirme başarısını eşit tutmak doğru olmaz. Çünkü her toplumun içinde yaşadığı tabii-sosyal şartlar çevresiyle temas ve etkileşim süreci farklı olmuştur. Neticede beşeriyetin tarih yapma rolündeki payı az veya çok gerçekleşmiştir. Bu bakımdan evrensel nitelikli sosyo-kültürel değerler yanında, toplum bazında orijinalitesi olan sosyo-kültür değer ve gelenekleri gözardı etmek mümkün değildir. İnsanlık tarihi veya dünya tarihi yanında toplumların milli tarihleri yani kendilerine ait sosyal hafızaları vardır ve bütün parça ilişkisi içinde dikkatten uzak tutulmamalıdır. Zaten şahısların tarihinden sözetmek anlamsızdır¹⁹. Birey toplumların kucağında şahsiyet olduğu için ona ait herşey, topluma izafe edildiğinde bir anlam taşır. Fert-toplum ilişkisi, ardından toplum-beşeriyet ilişkisine uzanır. Ferdin davranışları nasıl toplum tarafından şekillendiriliyorsa; kültürlerarası etkileşim yoluyla toplumun davranışları da beşeri çevresi tarafından şekillendirilmiş oluyor. Bu bakımdan tarih kadrosuna, güncel sorunlara çözüm arayışında insan türünün ortak tarihi mirasına mukayese yaklaşımıyla her insanın ve her milletin başvurması mümkün ve mantıklıdır.

Tarih kadrosuna giren fikir ve fiillerde bütünlük olmakla beraber ait olduğu ihtiyaç ve sosyal hayat alanına göre bu kadroda bir önem ve öncelik sıralaması ve tasnifi yapılabilir. Önceki paragraflarda benzer ihtiyaç ve sosyal hayat alanıyla ilgili olanların anahtarlarıyla aynı kadro içinde verilmesi, bu varsayımına dayanmaktadır. Dünya tarihine veya toplumların tarihine mal olmuş hiçbir gelenek ve değeri, ait olduğu sosyal hayat alanıyla sınırlı tutarak çözümlenmek mümkün değildir. Bu bakımdan tarih kadrosu içindeki bir siyasi hadise; zamandaş, fikri, dini, ailevi, iktisadi ve terbiyevi hadiselerle temas noktaları bulunarak anlamlı bir yoruma tabi tutulabilir²⁰.

¹⁸ Colligwood R.G.: a.g.e., s. 249-282; Burke ve Diğerleri; a.g.e., s. 7; Thomson, D.; a.g.e., s. 6-7.

¹⁹ Freyer, H.: Sosyolojiye Giriş. Çev. N.Abadan AÜ. SBF Yay. Ankara 1967, s. 27-41; Carr, E.H.: a.g.e., s. 43-74.

²⁰ Ülken, H.Z.: a.g.e., 1969, s. 243-248; Kodaman, B.: "Tarih Araştırmalarında Metod Meselesi", Milli Kültür, sayı 81, Şubat 1991, s. 32-33; Thomson, D.: a.g.e: s. 24-25.

Tarih denilen beşeriyet arşivinin, eğitim ihtiyaç ve sosyal hayat alanına ait bölümü, ayrı bir ehemmiyeti haizdir. Çünkü ferdi hafıza nasıl öğrenme sürecinin sonuçlarını ihtiva ediyorsa; beşeriyetin zaman uzayında dolan hafızası da kültürlere, bilgi ve tecrübe transferi, nesillerin birbirini yetiştirmesi anlamındaki kurumlaşmış olsun veya olmasın eğitim ilişkilerinin ürünlerini ihtiva etmektedir. Birinci altbaşlıkta tartışıldığı gibi gelenek oluşturma ve bu geleneğin dinamik bir süreç içinde uğradığı değişiklikler, eğitim ilişkileri ile bağlantılıdır²¹. Bütün sosyal hayatı kuşatan sözkonusu ilişkiler kurumlaştığı ve etkin işletildiği oranda toplumların tarih yapma rolü de etkinleşmiş; bu sayede toplumlar her alanda eğitimle oluşturdukları geleneklere yine etkin eğitim çalışmalarıyla kolaylıkla yol alırdırabilmişlerdir. Eğitim ilişkilerinin yeterince kurumlaşmadığı toplum ve kültür çevrelerinde ise gelenekler ya tam oluşmamış veya bu geleneklere beşeriyetin medeniyet tablosundaki değişmelere uygun tempoda yol alırdırabilmediği için, cılız ve emekleme düzeyinde kalmıştır. Nitekim bugün çağdaş medeniyetin sinema şeridi gibi hızlı değişme sürecinin ardından da neredeyse insan hayatını bütünüyle çevreleyen kurumlaşmış ve etkin eğitim süreci yer almaktadır. Bu bakımdan insanlığın ve toplumların tarihinde eğitimle ilgili birikimler önemli ve öncelikli bir yere sahiptir. Eğitimin diğer beşeri gelenekler arasındaki konumu, lokomotifle benzetilebilir. Dolayısıyla beşeri geleneklerin zaman uzayındaki yolculuğunu takip edebilmek için lokomotif görevi yapan eğitim geleneğinin nitelik ve nicelik boyutlarındaki değişmelerini anlamak gerekir. Kısacası eğitimin oluşum ve gelişim safhaları hakkında aydınlanmış olmak toplumların diğer geleneklerini de tanıma ve kavrama yönünde atılmış önemli bir adım olmaktadır.

Buraya kadarki tahlillerde psikolojik ve sosyolojik modellerden esinlenerek sosyal hafıza şeklinde nitelendiren tarih; başta eğitim olmak üzere her alandaki güncel sorunlara çözüm arayışında insan istifadesine hazır vaziyette tecrübe ve bilgi yığını olarak bir kenarda bekliyor. Bütün beşeri geleneklere zaman rayında rol alırdırabilmek, tarihi bilginin bir projeksiyon gibi insanlığın bugününü ve geleceğini aydınlatmasına bağlı görünüyor²². Manevi bir kişilik olarak her toplum, tarih sahnesinde kendini gerçekleştiren

²¹ Frost, S.E.: Historical and Philosophical Foundations of Western Education, Columbia Ohio 1966, s. 3-7, Koçer, H. A.: Eğitim Tarihi I "İlk Çağ", A. Ü. Eğitim Fak. Yay. Ankara 1980, Önsöz., Carr, E. H.: a.g.e., s. 158-165.

²² Frayer, H.: a.g.e., s. 97-98; Burke ve Diğerleri: a.g.e., s. 50-52; Köymen, M.A.: "Türk Tarihinde Araştırma Metodu", Milli Kültür, sayı 81, Şubat 1991, s. 15-16.

tirmek için sosyal hafızasındaki önceki çözümlere müracaat etmek ve geçmişteki hayat hamlelerinin çevrede bıraktığı izlere ilişkin uyarıcı geri bildirimleri kullanmak durumundadır. Nehir gibi akan zaman içinde, çevresinde husule gelen değişikliklere pozitif intibak gösterebilmek, toplumların öncelikle milli hafızası ikinci derecede insanlığın geçmiş tecrübelerinden etkin olarak yararlanmasıyla mümkün olabilir.

Ferdin günlük davranışlarını ferdi hafıza kılavuzladığı gibi toplumların hayat hamlelerini de kollektif hafızalar durumundaki tarih kılavuzlamaktadır. Bu bakımdan, güncel sorunlarla tarihin ilişkisini sorgulamak dahi yersizdir. Çağdaş insan ve toplum ne kadar hızlı koşarsa koşsun tarih onun ayağına bağlı zincirdir. Hayatın her yerine ve her anına sindiği için bu bağdan kurtulmak mümkün değildir. O halde en mantıklı davranış, bahis konusu bağın mahiyetini kavramaktır. Çünkü tarih ne kadar iyi tanınırsa onun daha az kölesi olunur. Geçmiş doğru ve yanlışlar ile bugüne sindiği ne ve geleceğe sirayet edeceğine göre içinde bulunulan anın sorunlarına ancak tarihi bilgi ile teşhis koymak ve uygun çözümler üretmek kabil olabilir²³. Tarih kadrosundaki doğru çözüm paketleri, güncel problemlere çözüm arayışında karar isabetini artıran bloke edilmiş hazır kredidir. Üstelik bu kredi yüzlerce alternatif çözüm ihtiva eder. Yüzlerce çözüm arasında en uygununu seçme şansı, insanın ve toplumun bugün ve gelecekteki girişimlerinde risk oranını azaltacak ve bilincini artıracaktır. Yanlış olarak nitelendirilebilecek fikri ve tatbiki örnekler de en az doğrular kadar, çağdaş insan ve toplum için gereklidir. Çünkü süreç ve sonuçları ile insanın önündeki yanlış çözümler, onun güncel sorunlara çözüm ararken binlerce alternatiften doğruları bulmasına bir vahid-i kıyasi teşkil eder. Tarihi bilgi ile yanlışlığı konusunda kanaat getirilen fikri ve tecrübi modelleri, güncel yaşamdan söküp atmak böylece toplumu zararlı virüslerden temizlemek kolaylaşır. Bir bakıma tarihe karşı çıkmak için bile tarihi bilgiden yararlanma zarureti vardır²⁴.

Hatırlama ve unutmaya zihin sisteminin dengeli işleyişini sağlayan iki temel süreç olarak toplumların hayatında da benzer etkiye sahiptir. Bu cümleden olarak, insan gibi toplum da sadece hatıralarıyla yaşayamaz. Bu geçmişe takılıp kalmaktır ve hatırlamanın patolojik şeklidir. Geçmiş ve bugünden sarfınazar, tamamen geleceğin tasarımı ve endişelerine kapılmak

²³ Candillac, EB.: a.g.e., s. 59-60; Thomson, D.: a.g.e., s. 3-7.

²⁴ İbn-i Haldun: a.g.e., s. 18-19; Burke ve Diğerleri: a.g.e., s. 52.

da insan ve toplumun zararınadır. İnsan ve insanlardan oluşan toplum, hayat enerjisini % 25 oranında düne, % 25 oranında yarına tahsis ederken; % 50 orandaki enerjisini güncel sorunlara yoğunlaştırılmalıdır. Esasen düne ve yarına yönelme de bugünü daha iyi yapılandırma içindir. Bunun aksine dünden ve yarından radikal kaçış, insan ve toplumu yaşadığı anla sınırlı biyolojik hayat seviyesine indirir. Kısacası dün-bugün-yarın dengesi içinde yaşama, şuurlu insan olmanın temel ayrıcalığıdır. Çünkü insan anlık etkilere tepki üreten mekanizma olmayıp, onun psikolojik boyutu vardır²⁵.

Hafıza durumundaki tarihiliğin gözardı edilmesi, yukarda işaret edildiği gibi bir bakıma makro ölçekte unutmanın patolojik şeklidir. Bu yaklaşım toplumu, kendi kendine karar üretemediği için başkalarının emirlerini uygulayan mekanik ve güdümlü bir insan yığını haline getirebilir. Toplum zaman uzayındaki yolculuğunda propagandalardan arınmak için, orijinal tarih mirasını etkin kullanma, sorunlarına kendine özgü çözümler üretmek ve uygulamak durumundadır. Zaten millet ve toplum olmanın temel şartı; geçmiş-bugün-gelecek şuuru arasında denge kurmaktır. İnsan varlığını dün-bugün-gelecek şuuruyla keşfeder. Millet ve toplum kimliği de aynı şuurla korunabilir²⁶.

Toplumların tarihini zorla unutturma ve böylece tarihi olan herşeye karşı çıkma gibi radikal unutma olgularına sıkça rastlanmaktadır. Bu, toplumun tarih kadrosunda bir veya birkaç sosyal hayat alanına ait tarihi miras için olabileceği gibi bütünüyle tarihi olan herşeyi de kapsayabilir. Güdümlü toplum yaratma gibi ideolojik amaçlara matuf bu olgu, bir raddeye kadar başarılı olmaktadır²⁷. Ama mekanik bir ünite olmayan toplum, uygun şartlarda unuttuğu herşeyi cılız gölgeler halinde dahi olsa tekrar hatırlamaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde halen yaşanmakta olan hadiseler, bahis konusu olgunun en yakın ve ilginç örnekleridir. Çünkü bu toplumların bütün enerjilerini geçmişlerini öğrenmeye hasretmiş oldukları gözlenmektedir.

²⁵ Nietzsche, F.: a.g.e., s. 208-209; Bergson, H.: a.g.e., s. 8-14; Condillac, EB. a.g.e., s. 63-66.

²⁶ Akgündüz, H.: "Değerler ve Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Okul", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı 73, Ağustos 91, s. 155-164.; Toynbee, A.: a.g.e., s. 50.

²⁷ Öke. M.K.: "Tarih araştırmalarında tahlil ve terkip, siyasetiyle tarih arasındaki ilişkiyle doğan mahzurlar paketidir", Milli Kültür, Sayı 81, Şubat 1991, s. 6; Türkdöğen, O.: Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm, Türk Dünyası Araştırmaları Yay. İstanbul 1988, s. 163-165.

Zorlayıcı sebepler veya kendi tercihiyle tarihine sırt çeviren toplumların yaratıcılığı ve tarih yapma görevi büyük ölçüde yozlaşmaktadır. Çünkü toplumun dünü, bugününü besliyor. Yarınla bilenerек yoluna devam edebiliyor. Beslenme kaynağı kurutulunca; kendini varlık alanına yeni çıkmış bir beşeri ortaklık gibi görüyor. Daha önce temas edildiği gibi böyle bir şuur taşıması bile şaibelidir. Bu bakımdan, köklerinden kopmuş bir toplumun; kendini uzay boşluğunda hissetmesi, sıçrama taşına ayağını koyamadığı için önüne çıkan maniaları aşmak üzere tutarsız ve acemice hamlelerde bulunması, daha da kötüsü başka toplumların güdümünde silik bir figüran durumuna düşmesi kaçınılmazdır.

Tarihinden yararlanmayan toplumlar, çeşitli sosyal sorunlarına her seferinde ilk çözüm şeklini bulma uğraşına girerler. Çünkü hafızadan yoksunluk, önüne çıkan her sorun karşısında, aynı telaş ve enerji sarfiyatına girmeyi gerektirir. Bu durum, bütün sosyal ilişki örüntülerini, emekleme düzeyinde ve yaratıcılıktan uzak, deneme-yanılma niteliğine indirgemektedir. Yaratıcılık; hazırlık tecrübelerinden sonra daha iyiyi keşfetme ve kullanma mahareti ile gerçekleştirilir. Hiçbir tarihi altyapısı olmayan ve olsa da bundan habersiz bulunan toplumların siyasette, eğitimde, düşüncede ve ekonomide yaratıcı sonuçlarla tarih yapmak rolü ifa etmesi akla yatkın değildir. Elinde kötüyü ve iyiyi gösteren bir kıyaslama materyali olmadan; "bu sorun daha iyi nasıl çözülür?" sorusunun yönlendireceği, bir üst çözüm yoluna yani yaratıcılık sürecine girmek mümkün olamamaktadır.

Tarihi mirasın ihtiva ettiği örnek çözümler, insanı ve toplumu kısa zamanın aldaticılığından koruyan önemli araçlardır. İnsan fitratı gereği adaptasyon denilen süreçle, normalde tepki göstermesi gereken durumlara alışmaktadır. Bu uyum veya ünsiyet, toplumların hayatında da vardır. Böylece insan ve toplum, zamanın akışı içinde, problemlerle birlikte yaşamaya alışmakta ve hata kaynaklarından yahut bunların yol açtığı tahribattan habersiz kalmaktadır. Günlük hayatını yaşarken karşılaştığı bir soruna, bahis konusu hata ve zincirleme problem durumlarını hesaba katmadan, riskli bir çözüm üretmekte ve kullanmaktadır. Tarih, uyarıcı ipuçları ile toplumun zamandaki yolculuğunu tıkayacak bu hata kaynaklarını ifşa eden temel bir vasıta olmaktadır. Tarihten yararlanıldığı oranda, geçmişin aynasında bugünü ve geleceği daha net algılamak, adaptasyon sürecinin etkisiyle ortaya çıkan algı sınırlılıklarını aşmak ve yaşanılan anı daha istikrarlı temele oturtmak mümkün olacaktır. Etrafı birkaç ağaçla çevrili insandan, ormanla ilgili umumileştirmeler ve teşhisler beklemek doğru olmaz.

Gerçekten de günlük hayatta insan çoğu şeyi olduğundan farklı algılamaktadır. Halbuki tarihi bilgi insanı günlük saplantılardan kurtararak, dün-bugün-yarın çizgisinde geniş zaman bakış zaviyesiyle düşünmesini ve karar almasını sağlamaktadır²⁸.

Tarihi mirasa sırt çevirmenin klişeleşmiş gerçeklerinden biri, tarihin tekerrürden ibaret olduğu şeklindeki efsanevi inançtır²⁹. Aslında tarihin tekerrür etmesi, bizatihi bu inanç ve davranışla ilgilidir. Zaten mutlak mada tekerrür, gerek fiziki gerçeklikte gerekse beşeri gerçeklik alanında mümkün değildir. Nehir gibi akan zaman içinde tekrar olarak nitelendirilen sonuçlar da bu sonuçların ardındaki sebep ve şartlar da birbirinden farklıdır. Bu bakımdan irade sahibi varlıkların oluşturduğu beşeri gerçekliğin zamandaki seyahatinde "tekrar", düşünülmemesi gereken bir olgudur. Ancak sebep-sonuç ilişkilerindeki kısmi benzerlikten söz edilebilir. Ve tabii bunun temel gerekçesi de tarihin yeterince öğrenilmemesi ve aynı hatalı çözüm şekillerinin tekraren denenmiş olmasıdır.

Kıscacası tarihi bilgi, insanlığın ve toplumların geçmişteki hamlelerine ilişkin geribildirimleri bugüne taşıyan temel bir araçtır. Fert ve toplumun yaptıklarına bakarak kendisini değerlendirmesi ve yapacaklarına karar vermesi yani onları planlaması rasyonel bir yaklaşımla geliştirme ve etkileştirme şansına kavuşabilirler.

Davranış bilimlerinin tesbitleri ışığında birkaç paragrafta tahlil edilen insanın tarihi bilgi ihtiyacına dair gerçekler, çağdaş insanın tarih karşısındaki tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Bilimin uyarıcı etkileriyle Avrupa, tarihi mirasını didik didik incelemeye koyulmuştur³⁰. Tarihi bilgi birikimini çoğaltma konusunda adeta bir yarış havası gözlenmektedir. Hatta tarihi mirası fazla olmayan bazı ülkeler abartılı tarihi bilgiler üreterek, bunu diplomatik propaganda aracı şeklinde kullanmaya yeltenmektedirler. Bütün bu gelişmeler karşısında insanlık tarihinde orijinal bir medeniyetin kurucusu olan Türk Milletinin tarihi mirasından yararlanma çabası beklentileri karşılayacak düzeyde değildir³¹. Bu boşluğun yarattığı sorunlar; genelde bütün sosyal hayat alanlarında, özelde bu alanların lokomotif

²⁸ Toynebee, A.: a.g.e., s. 48-49; Halkın, E.: a.g.e. s. 69; Burke ve Diğerleri: a.g.e. s. 6-8.

²⁹ Kütükoğlu, M.: Tarih Araştırmalarında Usul, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1980, s. 1-2; Ülken, H.Z.: a.g.e, 1969, s.243; Freund, J.: a.g.e., s. 63.

³⁰ Thomson, D.: a.g.e. s. 1-18; Frost, S.E. a.g.e. s. 27-28.

³¹ Kafesoğlu, İ.: a.g.e. s. 201-203; Köymen, M.A.: a.g.e., s. 15-18.

olan eğitim hayatımızın fikri ve tatbiki yönlerinde açıkça gözlenmektedir. Oysa Türk eğitim tarihi engin bilgi ve tecrübeler ihtiva etmektedir. Söz gelimi Türk medeniyetinde eğitimin kurumlaşma ve öğretmenliğin meslekleşme süreci Batı medeniyetlerindeki örneklerle takaddüm etmektedir. Örgün ve halk eğitimi amaçlı formal eğitim kurumlarının doğuşu ve yaygınlaşması şaşırı tecrübelerle doludur. Eğitimde devlet sorumluluğu fikri ve eğitim hizmetlerini toplumun çeşitli katmanlarına yayma girişimleri, hayli eski tarihlere dayanmaktadır³².

Eğitim hayatını sarsan temel problemler hakkında geçmişte başarılı çözüm örnekleri sergilenmiştir. Sözgelimi eğitim hizmetlerinin finansmanı ilköğretimden yükseköğretime sürekli tartışılan ve çözüm üretmede zorlanılan temel bir sorundur. Halbuki Türk eğitim tarihinde devletin kontrolü altında vakıf formülüyle eğitime fiziki altyapı oluşturma fikri ve uygulaması bugüne ışık tutacak ölçüde başarılarla doludur³³. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Özet olarak eğitim alanında büyük bir tarihi miras bulunduğunu ve fakat şaşırı bir tarihi bilgi boşluğu hissedildiğini belirtmek yeterlidir. Eğitim ile ilgili bu tarihi bilgi boşluğu, alanda zaman kadrosu içinde zihinsel ve kültürel devamlılığı da tehlikeye maruz bırakmaktadır. Bu durumda eğitim hayatı birbirinden habersiz denemelere sahne olmakta; yeni ve yaratıcı atılımlar engellenmiş olmaktadır. Çeşitli geleneklerin kompozisyonu olan Türk kültür ve medeniyetinin zamandaki yolculuğuna lokomotif görevi yapmış eğitim geleneğinin tarihi köklerinden koparılması bir yandan bu alanda yozlaşma ve istikrarsızlık yaratırken bir yandan da diğer geleneklerin koordinasyonu ve onlara yol aldırın güç zayıfladığı için kültürel kimliğimiz bütünüyle yıpranmaya yüz tutmaktadır. Böylece köksemere ilişkisi içinde Türk kültür ve medeniyetini orijinalitesine zarar vermeden çağdaş gelişmelere uyarlama şansı sınırlanmış olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanın tarih yapma rolüne ve eğitim geleneğinin tarihi temelleri üzerine iki alt başlıkta yapılan tahlil ve tartışmaların sonuçları ile buna bağlı öneriler maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

³² Akyüz, Y.: Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e), AÜ. EBF. Yay., Ankara 1989, s. 51-70.

³³ Akgündüz, H.: Teşkilat ve İdare Bakımından Osmanlı Medrese Sistemi "Klasik Dönem", (Yayınlanmamış Doktora tezi), Konya 1990, s. 434-435.

1. Zaman kadrosu içinde varoluşundan beri insan türünün biyolojik özellikleri değişmemiştir. Buna karşılık sosyo-kültürel özelliklerde sürekli bir değişim gözlenmektedir. İnsan türünün sosyo-kültürel değişim grafiği tarihin başlıca inceleme konusudur ve bu olgu insanın tarih yapma rolünü belirginleştirmektedir. Nesiller arasındaki kültürel farklılaşmayı kalıtımla açıklamak mümkün görünmediğine göre insan türüne tarih yapma ve kültürel üretme imtiyazını başka sebeplerde aramak gerekir. Programlı ve mekanik işleyişe tabi olmayan insan hayatında yetenek kullanımı ve hayat için gerekli bilgi ve tecrübelerin öğrenilmesi gerçeğini, bu türün tarih yapma rolünde alt yapı kabul etmek mümkündür. Öğrenilmiş bilgilerin ve tecrübelerin türün elemanları arasında paylaşımı yani öğretme davranışı ile tarih yapma rolünün tamamlandığı söylenebilir. Böylece sosyal tevarüs vasıtası olan geleneklerin oluşumu ve gelenekler kompozisyonu olan kültür varlığı ile kültürel bünyenin dinamik bir süreç içinde değişimi; kurumlaşmış olsun veya olmasın, öğrenme-öğretme davranışları yani eğitim ilişkileri üzerine temellenmiş olmaktadır.

2. İnsan türünün tarih yapma rolü ile üretilen kültürel değerler zamanla ayıklanarak ve süzülerek çağdaş medeniyet sahnesi hazırlanmıştır. Bu durumda çağdaş insanlar ve toplumlar, nöbeti gelecek nesillere bırakmaya kadar, atalarından devraldıkları mirası iyi incelemek ve önlerine gelen sorunlara, tarih laboratuvarındaki örneklerden ilham alarak, daha rasyonel ve yaratıcı çözümler üretmekle yükümlüdürler. İnsan, geçmiş ve gelecekte kopuk gününü yaşayan bir canlı yaratık değildir. Başlıca mümeyyiz vasıf olan tarih yapma rolü, hayatın enerji kaynağı durumundaki güncel sorunlara geçmişin uyarıcı ipuçlarını değerlendirerek bugünü düzenlemek ve geleceği en iyi şekilde tasarlamakla ifa edilmiş olmaktadır. Zincirleme sorun çözme süreci olarak insan hayatı ve insanın yaratıcılığı, tarihi bilgi ve geri bildirimlerden etkin yararlanarak gereksiz tekrarlardan ve mekanik işleyişten uzaklaşması, sahip olduğu yetenekleri rasyonel kullanmasıyla anlam kazanmaktadır.

3. Tarihi bilgiden yararlanma sürecinde, toplumların eğitim alanıyla ilgili birikimleri önem ve öncelik taşımaktadır. Tarih yapma rolünün eğitim ilişkileri üzerine temellendiği düşünülürse bu önceliği kavramak zor olmayacaktır. Nitekim beşeri gelenekler eğitimin ürünüdür. Toplumun sosyo-kültürel mirasının değişerek ve gelişerek zaman uzayındaki yolculuğu ve bir ölçüde toplumların tarih yapma başarısındaki farklılaşmaların ardında da eğitim ilişkilerinin nitelik ve nicelik boyutu yer almaktadır. Medeniyet tablosunun nakışlarını işleyen temel değişken olarak eğitim ge-

leneğinin tarihi boyutu bilinmeden, diğer medeni objeleri tarihi gelişim içinde kavramak ve mevcut problemlere doğru teşhislerde bulunmak kabil değildir. Bu bakımdan eğitim geleneğinin zamandaki yolculuğunu süreç ve sonuçları bakımından izlenmesini sağlayan tarihi geri bildirimlere duyulan ihtiyaç daha fazladır. Toplumların hayatında her devirde lokomotif görevi yapan eğitimi; idari, askeri, dini, felsefi fikri, iktisadi ve ailevi geleneklerle mukayeseli olarak ele alacak çalışmaların önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

4. Orijinal bir kültür ve medeniyet vücuda getirerek tarih yapma rolündeki başarısıyla temayüz eden Türk Milletinin bu muazzam miras karşısında akademik nitelikli tarihi bilgi birikimi yetersizdir. 19. Yüzyıldan kalma; “tarih tekerrürden ibarettir” ve “geçmiş bırak geleceğe bak” gibi temelsiz görüşler, kamuoyunu hala meşgul etmektedir. Bugünü rasyonel düzenlemek ve geleceğe dönük daha tutarlı hamleler yapmak için geçmişten enerji yüklenmek gerektiği fikrini bilhassa akademik kamuoyunda yaygınlaştırmak gerekir. Çünkü tarihi mirası bilimsel yaklaşımla değerlendirerek, kullanıma hazır bilgi haline dönüştürecek olan akademisyenlerdir.

5. Siyaset ve iktisat alanında araştırmalar hızlandığı için hayli bilgi birikimi vücuda getirilmiştir. Ama eğitim konusunda tarihi bilgi boşluğu had safhadadır. Bu, geçmişte eğitimle ilgili söylenen ve yapılan herşeye karşı çıkma şeklindeki hissi tutumun sonucu olsa gerektir. Bahis konusu tutum tarihi köklerinden ayrı mütalaa edilmeye çalışılan eğitim hayatında tarihi ve zihni sürekliliği tehlikeye düşürmektedir. Gelenek oluşumu engellenince, eğitim hayatı varlık alanına yeni çıkmış ve bu alanda hiç tecrübe edinilmemişçesine amatörce deneme-yanılmalara sahne olmaktadır. Tarihi bilgi boşluğu kısa zamanın aldatıcılığıyla malul görüşler ve dışarıdan ithal edilen emanet projelerle telafi edilmeye çalışılmaktadır. Halbuki eğitim geçmişimiz başarılı-başarısız binlerce örnek çözüm ihtiva ediyor. Bunları sıçrama zemini yapmak ve yaratıcı hamlelere yönelebilmek veya en azından geçmişe bilinçli karşı çıkmak için dahi eğitim mirasının dikkatle tahli- li gerekir.